

AZ ALBÁN IRODALOM

A népi demokráciák között Albánia a legmélyebbről kezdi az építkezést. Az ismeretlenségből lép most elő, ahová előbb a török, utána az osztrák, majd az olasz imperializmus politikája lökte. A fiatal, hős nép új országa, a népköztársaság és ebben új irodalma, kultúreléte most van kibontakozóban. Nehány irodalmi emlék a múltat tükrözi, az újak már a jövő perspektíváit vetítik elénk. Ez a rövid szemle albán író tollából most első jelentkezésük a mi olvasóink előtt.

Mielőtt az albán irodalomnak ezt az áttekintését adnám, néhány szót kell szólnom a mi folklórunkról, amely irodalmunk alapja és még hosszú időn keresztül a legközvetlenebb forrása lesz.

Az albán népköltészetnek igen gazdag emlékei vannak, ezideig azonban csak egy kis részét gyűjtötték össze; a gyűjtő-munka legfontosabb része ezután következik. A népi emlékek és hagyományok kutatása és tanulmányozása a XVIII. század végén kezdődött meg, az első gyűjteményes kötetek azonban csak a múlt század közepe táján jelentek meg. E gyűjteményes kötetek sorrendjében a legutolsó Kuteli munkáia, amelyben az Ohrid-tó közelében levő Pogradec környéki népdalokat gyűjtötte össze. Ezzel egyidőben jelent meg az albán közmondások könyve Kolea Szotir professzor gondozásában. Kolea professzor az albán nyelv legkiválóbb ismerője volt, aki irodalmi hagyatékában hátrahagyta az albán nyelv tökéletesen kidolgozott, teljes szótárát.

Az albán ember természeténél fogva költői lélek: benne erősen kifejlett az előadás készsége. Így például az anya, a nővér vagy a feleség, amikor halottját siratja, sirató énekeket énekel — ellentétben más népek szokásaival, ahol a halottat sirató asszonyokkal búcsúztatják. Hasonlóképpen találkozhatunk albán parasztokkal, amint dalköltésben egymással versenyeznek. Skiro, a neves albán lírikus innen vette sorait, amikor azt mondta, »hogy a családi életnek egyetlen mozzanata, egyetlen jelentős eseménye vagy hőstette sincs, amelytet az albán ember versbe ne örökítene«. Így a francia Hacquard joggal mondhatta: »Aki meg akarja ismerni Albánia multját, gyűjtse össze népdalait«.

A népdal egy-egy strófáját általában ének és tánc kíséri, délen leginkább a furulyaszó, északon a lant. A lant itt egyhúros hangszer, a szerb guszlához hasonlatos.

Az elbeszélő hősköltemény jóval nagyobb számban található, mint a lírai költemények; ezekben megéneklék a nemzeti hőseket Szkender bégtől kezdve egészen a mai partizánokig. Szembetűnő, hogy ezek az albán hősköltemények milyen sokban hasonlítanak a szerb hőskölteményekhez: gyakran témájuk is azonos: így például Szkadar építése, Márkó királyfi hőstettei, akik nálunk Marko Krali-nak neveznek.

Az elbeszélő költeményeket, a hősi eposzokat leginkább Észak-Albániában lehet föllelni a gegák között, de eléggé elterjedtek és népszerűek a vidám, tréfás dalok is változatos tartalmukkal.

*

Az írott albán nyelv emléke régi időkre tekint vissza. Az első nyelvemlék a XVI. századból való, — a második a »Biblia« fordítása. Ez utóbbi Gjon Buzuku észak-albániai katolikus lelkész munkája, amely 1555-ben jelent meg. A fordítás nyelvezete olyan felett és irodalmilag annyira tökéletes, hogy erről ebben a korban irodalmi alkotásokra is lehet következtetni, a kéziratot irodalomra; és valóban a nemrégiben albán irodalmi műveket találtak az olasz könyvtárakban.

Mindezek a kéziratok természetesen vallásos tárgyúak, a fordítások épp úgy mint az eredeti munkák. Íróik illetve fordítóik között találjuk Luk Matrangát (1592), Petar Budit (1621) és Petar Bogdanit (1691), valamennyien a katolikus egyház kezdeményezésére írtak.

Irodalmi nyelvünk megteremtésében a legnagyobb munkát a »Biblia« fordítói végezték. A legkiemelkedőbb közülök Konstantin Krisztoforidi, aki Elbasszánban született 1827-ben és ott halt meg 1895-ben. Lefordította az Ószövetséget és az Újszövetséget Albánia mindkét tájszólásában (úgy az északi gigezi, mint a déli toszkiszki tájszólásban) s ezért joggal nevezték el az albán nyelv atyjának. Krisztoforidi egész életét az albán nyelv szótárának összegyűjtésére áldozta, szakadatlanul a nyelvet tanulmányozta. Prózája ma már klasszikus számba vehető és szótárának rendkívül nagy jelentősége van az albán nyelv és irodalom fejlődése tekintetében.

A »Biblia« legutóbbi fordítója Fan Noli, az észak-amerikai pravoszláv albánok püspöke.

Fan Noli — 1880-ban született Jedren környékén, egy albán falucsukában — ma a legnagyobb élő albán író. Ő volt a megteremtője az albán pravoszláv egyháznak, és jelentős történelmi munkát végzett az albán nép egyesítéséért és felszabadításáért úgy a belső mint a külső elenségek elnyomatása alól. Tanulmányait Amerikában végezte s ott él 1925 óta, amikor Ahmed Zogu üldöztetései elől kellett elhagynia szülőföldjét. Fan Noli legfőbb irodalmi érdemeit Shakespeare, Ibsen, Edgar Allan Poe, Longfellow és Blasco Ibanez műveinek fordításaival nyerte el. Különösen kiemelkedő műfordítása Omár-Hajjám perzsa költő »Ruhá'i«-át, amely ma is irodalmunk egyik legfőbb remekműve. Ezenfelül igen jelentős irodalmi művet írt Szkenderbégéről és költeményei, valamint tanulmányai szintén irodalmi értékűek. Fan Noli haladószellemű és kiváló kulturájú író s joggal foglal ma helyet az albán irodalmi egyesület élén a tiszteletbeli elnöki székben.

A költészet terén elsőnek a kalábriai albán telepések lelkésze jelentkezett. Variboba Julije a XVIII. században élt, vallásos költő volt, akinek szubtilis líráján az egykorú olasz pásztorénekek költőinek hatása érződik.

Az albán szépirodalom a szó igazi értelmében csak a XIX. században kezdődik. Az indulás a nyugati romanticizmussal egyidőre esik, követi is ezt az irodalmi hangot annál is inkább, mert az irodalmi élet megindító a Délolaszországba települt albánok voltak, akiket tradíciók és közvetlen kapcsolataik a nyugati kultúrához fűzték.

Az albán romanticizmus magán viseli mindazokat a jegyeket és formákat, amelyek a XIX. században jelentkeztek a középeurópai és a balkáni irodalmakban. Központi témája s egyben az irodalmi élet-éltető

ereje is népünk harca a törökök ellen; forrása és alapja a népköltészet és a történelem és legkedveltebb motívumait, tárgyait Szekenderbég korából és személyéből meríti.

Első nagy romantikus költőnk De Rada, 1814-ben született Kalábríában, meghalt 1903-ban. Főműve a *Milosa a t. c.* nagy elbeszélő költemény, amelynek cselekménye Szkadarban játszódik a XV. században; valójában ez az elbeszélő költemény a költő intim életraja. 1833-ban jelent meg és hamarosan lefordították olasz nyelvre. A költői alkotásra fölfigyelt Lamartin, Mistral, Tomazzeo s nem egy irodalmára az akkori Olaszországnak. De Rada igen termékeny író volt, ezt tükrözi irodalmi hagyatéka is. Nyelvezete sajnos eléggé nehézkes és stílusa nem elég világos. Mégis, mint az »Albán lobogó« című folyóirat szerkesztője és kiadója (1883—1887) írásaival és tevékenységével igen nagy szerepet játszott az albán nép öntudatosításában és a XIX. században kétségkívül ő volt az albán irodalom szellemi vezére.

Az albán nép legkedveltebb költője Naim Fraseri (született 1846-ban, meghalt Konstatinápolyban 1900-ban). Költeményeit az írástudatlan albánok is ismerik és fejből tudják. Szubtilis szellem, poézisát gyengédség és pátozsz tölti meg, költői nyelven könnyen gördülő s éppen ezért a legnépszerűbb és a legolvasottabb költője az albán irodalomnak. Termékeny alkotó, kisebb költeményei mellett két nagy elbeszélő költeményt írt: egyik Szekenderbégről szól, a másik a zsoldárok történetéből meríti tárgyát. Mint költő, Fraseri igen erősen a kelet, főleg a perzsa irodalom hatása alatt alkotott.

Költői lendületben és a művészi formában sokkal jelentősebb Gyergy Fista (1871—1941), a legnagyobb albán költő. Szkadar környékén született és ott is élt. Hatalmas eposzán, a »Hegyek dalá«-n harminc esztenedig dolgozott. Ismerte országunk északi vidékeit, gazdag folklóriát, hőskölteményében a hegyvidék hőseinek életét énekelte meg a szabadságért folytatott évszázados harcban. Olykor elfogult az ellenséggel szemben, — azért, mert művében azonosítja magát hőseivel, megéneklí a nyers hegyi emberek hőstetteit, azoknak az északiaknak a lelkét rajzolja, akik talán primitívek, de nagy emberi erényeket őriznek s ápolnak magukban. Lírai költeményei mellett Fista kiemelkedő műveket adott a szatirában és figyelemre méltóak vitáiratai. Drámaírással is foglalkozott és ő ültette át elsőnek Moliéret az albán nyelvre.

Irodalmi életünk három kimagasló alakja után megemlítiük a többi neves költőinket.

Kalabrez Gabriel Dara (1826—1885) ugyancsak hősi eposzsal jelentkezett az irodalomban; művében megénekelte az albánok kivándorlását Délolaszországba. A népköltészet gyűjtőinek rokonságában élén, az albán folklor gyűjteményeit felhasználta hőskölteményéhez.

Joszif Szerembe (1843-ban született Kalábríában, meghalt 1891-ben a Sao-Paolo-i elmeegógyintézetben, Braziliában), igen keveset írt, de lírai költészetünkbe egészen új hangot hozott: a pesszimizmus és a szomorúság hangját, amelyben helyenként a saját egyéni szenvedései, máshelyütt az albán nép szenvedése tükröződik a török rabság alatt.

Joszif Szkiro szicíliai származású író, a néphagyományok lelkes gyűjtője. Lírai verseket is írt és néhány kötetet jelentetett meg népköltészetgyűjteményéből. Sajnos. Mussolini uralmának beállta után megfertőzte a fasizmus s ennek következtében elveszítette jelentőségét az albán irodalom számára. 1927-ben halt meg s vele együtt — mondhatjuk — megszünt élni az olaszországi albán irodalom is.

Csajup írói néven jelentette meg műveit Antónia Csako, egyik kiemelkedő lírikusunk. 1866-ban született Dél-Albániában, majd egész életét

Egyiptomban töltötte és ott halt meg 1930-ban. Feleségéhez írt elégiáit az albán irodalom legjobb költeményei közé sorozzák.

Jelentős neve van még a lírikusok között Andreja Mijedának (1866—1939), főleg szonettekét írta; míg Prendusi (szül. 1885) és Azdren (szül. 1872) abbahagyta az írti tevékenységet.

A fiatal nemzedék sorából, az úgynevezett »1924-es generációból« kiemelkedik Lazgus Poradeci, a lírai misticizmus híve, aki költeményeit a hindú filozófia hatása alatt írta, de megtalálni benne a nyugatiak rokonságait is, Heine és Lenau, valamint a román Eminescu vonásait. Ali Aszlami a keleti költészet hatása alatt ír.

Migyeni (Milos Gyergy, Nikola nevének összevont rövidítése) fiatal poéta volt, huszonkilencéves korában, 1938-ban halt meg. Tanulmányait Jugoszláviában végezte; szerepe és írói munkássága a modern szellem, térfoglalását jelentette irodalmunkban, szabad versei tiltakozások voltak az elnyomók ellen és szót emeltek az elnyomottak és a kisemmizettek mellett. Am haladószemle nem eléggé határozott és nyelvvezete, valamint szabad verselése nem elég fegyelmezett. Mindezen túl Migyeni jelentős költő úgyis mint az új költői formanyelv hangadója és úgyis mint az »1924-es generáció« élharcosa.

Irodalmunk legjelentősebb forradalmi költője Lame Kodra. Ez a költői neve Szejfula Malesovának, a mai kultuszminiszternek és a népi ifjúság vezetőjének, aki ma is Fan Noli legszűkebb munkatársai közé tartozik. Ahmed Zogu uralomrajutása után menekülnie kellett Albániából. Moszkvába ment, ahol befejezte egyetemi tanulmányait és a bölcsészet tanára lett a moszkvai egyetemen. Költészete proletár-költészet, az albán népfőlszabadító háború költészete. Főhívás az ellenállásra és a lázadásra. Ezért versei ma már az egész albán nép közkinccsivé váltak. Vele egyidejűleg meg kell említenünk még a következő forradalmi költőket: Sefket Muszara, Petro Marko, Aleksz Csacsi és Dimiter Shuteriqi, valamennyien a fentemlített »1924-es generációból«, akik a népfőlszabadító mozgalom tanítványai.

Ezenkívül meg kell említenünk még két író, a nyugatosok képviselőit irodalmunkban: Nedzsat Haki és Arsi Pipa.

A prózai irodalom az első írott nyelvemlékekkel és a »Biblia« fordításával kezdődik. Művelői az itt megemlített költők is, akik foglalkoznak tanulmányaikkban a politikai, társadalmi kérdésekkel úgy a napilapokban, mint a folyóiratokban. Ezeknek a lapoknak nagyrészt ők az indítói és szerkesztői.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a kis népeknél — mint nálunk is — ahol az olvasók száma meglehetősen szűrény a tömegek kulturátlansága következtében, a folyóiratoknak és a napilapoknak rendkívül nagy szerep jut az irodalom fejlesztése terén. annál is inkább, mert a könyvkiadási tevékenység igen gyenge. Mégis előfordul, hogy egy-két kiadott könyv példányszáma meghaladja az ötezetet is.

Lírikusaink, ide nem számítva az újságírói tevékenykedést, prózát is írtak: karcolatokat, elbeszéléseket, történelmi visszapillantásokat, színműveket és foglalkoztak kritikai tanulmányokkal és bírálatokkal. Gyergy Fista útirajzokat is tett közzé.

A prózaírók közül meg kell említenünk Faiká Konicát, aki 1941-ben halt meg Észak-Amerikában, ahol életének nagyobb részét töltötte. A XIX. század utolsó éveiben Londonban megindította az »Albánia« című folyóiratát, amelynek irodalmi és nemzeti szempontból ugyanaz volt a szerepe, mint Rada »Albán lobogó«-jáé. Konica elsősorban pamfletista.

és vitaíró, a Voltaire-iskola tanítványa, de jóval élesebb hangú. Széles kulturáltságával és merész bírálaival nagyon sokban hozzájárult az irodalmi ízlés és színvonal megteremtéséhez Albániában. Az irodalmi kritika megteremtője ő, s mint műfordító megajándékozta az albán irodalmat az »Ezeregy éjszaka« albán fordításával és egy igen értékes vídám mesével.

Az igazi elbeszélést azonban csak igen későn kezdtük művelni a mi irodalmunkban.

Íróink a XIX. században úgyszólván nem is foglalkoztak elbeszélés és novellaírással, kivételt talán csak Krisztofoidi jelent, aki egy értékes kis munkát adott »Vadászat a hegyek között« címmel.

A XX. században az első elbeszélést Mihal Grameno írta népünk egyik jeles szabadságharcosáról. Háborús költeményei már 1912 előtt ismeretesek voltak, regényei azonban naiv, banális historikák. Mégis ő az első, aki irodalmunkban megteremtette az elbeszélés műfaját.

Műveinek megjelenése után nagyon sokan követték útját több-kevesebb sikerrel. Az első igazi elbeszélőnk Mitrus Kuteli (valódi neve Dimiter Paszko). Kuteli elbeszéléseiből több kötetet jelentetett meg. Kiváló ismerője az albán folklornak, elbeszélései lírai telítettségűek és népi nyelven íródtak. Nemcsak mint alkotó, de mint kritikus is számottevő, ezenfelül verseket is ír. Műfordításai közül legérdemesebbek a román nyelvről áttitelt munkák, Eminescu elbeszélései és költeményei. Neves elbeszélők még Kutelin kívül Nologusz (Anton Logoreci) Szerterija Szpasze, a makedón származású albán író, akinek ezideig két regénye jelent meg. Elbeszéléseket írnak még Vedad Konona és D. Shuteriqi.

E felsorolásban megemlítettem még azokat az írókat, akik színműveket írtak, illetve színművek fordításával foglalkoztak. Mégis meg kell állapítanunk, hogy igazi színházi élet még nincsen nálunk. Jóllehet sokan kísérleteztek ezen a téren, de mindezideig eredménytelenül. Ezek közül meg kell említenünk Ethema Hadzsijademit, a klasszikus formában alkotott színművek íróját, akinek legkiemelkedőbb darabja a Szken-derbég-dráma. Hogy a helyzet így áll, annak a hivatásos népszínház hiánya az okozója. Csak az utóbbi napokban*) alakították meg a nemzeti színházat Tiranában: első nemzeti színházunkat. Ennek az első kísérletei nyújtanak nekünk reményt a további munkához.

Az 1939-től 1944-ig terjedő népfőlszabadító háborúban új korszak nyílt meg a mi irodalmunkban. Íróink közül igen sokan ott küzdöttek a partizánok soraiban. Gyermal Szafa nemzeti hős, 1942 májusában esett el, utána Gyálke Kutyali és Krisztacs Titulani. A népfőlszabadító mozgalom illegális sajtóorgánumai főleg az antifasiszta ifjúság sajtója ugyancsak foglalkozott irodalommal.

Az albán nép teljes szabadságáért vívott harcban irodalma is megtalálta a maga útját. Megszabadult a nyugati irodalom dekadens irányzataitól és szorosan összefonrt a népi étellel, mint a szerencsésebb jövő tökéletes kifejezőjével.

A kiadói tevékenység állandó fejlődése, erősödése és az a nagy erőfeszítés, amelyet a nép művelésére fordítanak, már eddigi eredményeiben is azzal a reménnyel kecsegtetnek, hogy a mi irodalmunknak termékeny jövője lesz.

Shuteriqi Dimiter

*) Shuteriqi Dimiter vázlatos tanulmánya közvellenül a háború győzelmes befejezése után, 1945-ben íródott. Így annak adatai részben időszzerűségeket veszítettek, mert az albán népközletárság mohamos fejlődése azóta nem egy égető kérdést megoldott a népművelés terén. Ez az irodalom fejlődését is jelenti.